

logie je intuice všejednoty. Autor knihy připomíná Descartův výrok „*idea clara et distincta a quavis aliis*“; takto se spojuje krása s moudrostí. Hlavním problémem je sjednotit svět s Bohem, což bible překonává učním o stvoření. V. Losský tvrdil, že Bůh, protože je osobní a zjevuje se, nedá se uzavřít do své podstaty: osobní moment přesahuje filozofický pojem jednoduchosti, kterým bychom chtěli určit neurčitelné. V Ježíši Kristu se spojují božská a lidská přirozenost v jednotě jedné osoby, přičemž si Trojice ponechává své vlastnosti. Mnoho důvodů nás přivádí ke ztotožnění Sofie (Moudrosti) s Kristem při hledání nového pojmu svobody, při životním významu sv. Trojice, ve víře v teologii, ve všejednotě, při společenském rozměru lidské osoby, ve vztazích přesahujících čas, v liturgickém společenství, při dialogickém vztahu k Bohu.

Špidlíkova kniha líčí bohaté dějiny spásy Ruska při jeho typických vztazích k Bohu a k náboženství, jeho bohatou složku theickou. V této knize však není poukázáno na odkaz Ruska v ateistickém pojetí bolševismu, které bylo lidstvu tak nebezpečné a stálo tolik nevinně prolité lidské krve v posledních sedmdesáti letech. Ta lepší složka ruského myšlení, na níž se bude muset stavět, je tu přesvědčivě zachycena v ekumenickém, někdy i v protikladu k evropskému západu. Kniha přináší zásadní vklad k poznání lepší složky duchovna evropského východu, který přece jen tvoří se západní částí tohoto kontinentu civilizací jednotnou.

Jan Skutil

Vynikající edice

Al'fred Ljudvigovič Bem: Pis'ma o literature. Slovanský ústav, Euroslavica, Praha 1996, 357 s., uspořádaly a edičně připravily a předmluvou uvedly PhDr. Miluše Bubeníková a PhDr. Lenka Vachalovská, CSc., recenzoval doc. PhDr. Vladimír Svatoň, CSc., odpov. red. Ljubov Běloševská.

Za přispění Grantové agentury ČR vychází v nákladu 650 výtisků publikace opatřená jmenným rejstříkem a obrazovými přílohami, již česká rusistická a slavistická veřejnost splácí dluh ruskému filologovi Alfrédu Bémovi (1886–?). Otazník na místě roku úmrtí je výmluvný: tento badatel, který žil od 20. let v tehdejší Československu, byl v květnových dnech roku 1945 se svými zeti zatčen sovětskou tajnou službou a jeho osud se dosud nepodařilo objasnit. Kromě úvodu, v němž editorky v české a ruské mutaci líčí Bémovu životní dráhu (narodil se v Kyjevě, univerzitní vzdělání získal v Petrohradě, pak působil v rukopisném oddělení Ruské akademie věd, v letech první světové války a občanské války zůstává v Kyjevě a odtud pak pokračuje do Oděsy, Bělehradu, Varšavy a roku 1922 do Prahy, kde v rámci Masarykovy Ruské akce dostal stipendium a místo lektora ruštiny na Univerzitě Karlově a poté smluvního lektora Ministerstva školství a národní osvěty; v Československu se podílel na činnosti řady společností ruské emigrace; roku 1925 zahájil například práci Ruské lidové univerzity, sám proslul jako významný dostojevskolog, přispěvatel *Slavie* a deníku *České slovo* a jako ruský znalec české literatury, mj. jako kritik a překladatel). Dopisy (sám bych se přikláněl spíše k překladu „listy“) o literatuře inspirované Gumiljovými Listy o ruské poezii, vznikaly v letech 1931–1939 a postupně vycházely v novinách *Rul'* (Berlín), *Molva* a *Meč* (obojí Varšava). Jejich nyní zácné exempláře se nacházejí ve fondech pražské Slovanské knihovny. I když se s publikací souboru listů počítalo již ve 30. letech (jak o tom svědčí Bémova korespondence s ruským nakladatelstvím Petropolis v Berlíně), zřejmě z finančních důvodů z toho sešlo (nakladatel Abram Kagan — jak uvádějí editorky — pokládal za ekonomicky atraktivnější ruskou klasiku).

Ruské literatury 19. století se v přítomném svazku týká jen několik statí; naopak klíčová jsou pojednání, resp. série statí o 20. století (trojdielné série *O kritike i kritikach*, publ. 1931; *O sovet-skoj literature*, publ. 1933; *O s'jezde sovet-skich pisatelej*, publ. 1934). I když ne se vším, co zde A. Bém vyjádřil, lze souhlasit, většina jeho výkladů nese pečeť kritické preciznosti a jasnozřivosti. V souboru zcela zřetelně převažuje ruská emigrace a její literatura, současně však i nepomíjející zájem o literaturu, která vznikala v novém Rusku, sovětském Rusku a SSSR. V obou případech si Bém zachovával kritický odstup a pronikavý úsudek; i když jistě stál na straně emigrantské literatury a s rozehvěním sledoval její vývoj a krize, šlo mu — jak patrně — o celou ruskou literaturu

a jeho myšlenky o její jednotě anticipovaly akce, jež se mohly udát až na sklonku 80. let, a to ještě z iniciativy cizích slavistů (konference Literature and Perestroika, kterou v březnu 1988 uspořádal Dánský komitét slavistů spolu s univerzitou v Kodani a Univerzitním centrem v Esbjergu v Muzeu moderního umění Louisiana nedaleko městečka Hummaelbeku severně od Kodaně; viz angl. publikaci *The Louisiana Conference on Literature and Perestroika*, 1989). A. Bém si velmi vážil umělecké tvorby a kritických názorů V. Chodaseviče, ale také R. Jakobsona a řady českých slavistů. Dokázal se nejen integrovat do středoevropské slavistiky a literární vědy jako takové, ale také do ní vnést nová témata a hlediska. Ukázal, že názorová zásadovost nevylučuje jemně a citlivě rozlišování.

Například ve stati *Kul't Puškina i kolebljuščije trenožnik* píše o tom, že ruská literatura ve 20. století ztrácí svou světovost a kritizuje některé ruské emigranty (G. Adamovič, 1894–1972, s nimiž polemizuje neustále) za to, že snižují úlohu A. Puškina a tím brání evropské veřejnosti, aby proctila básníkovu všelidskost a genialitu. V eseji *Spor o Majakovskom* recenzuje knihu R. Jakobsona a D. Svjatopolka–Mirského *Smert' Majkovskogo* (1931): Jakobsonovu koncepci sdílí, s Mirským polemizuje, ale především zdůrazňuje, že i když V. Majakovskij stál pro emigraci v nepřátelském táboře, byl velkým básníkem a jedním z největších ruských intimních lyriků.

Několik statí věnuje A. Bém A. Remizovi, N. Gumiljovi, obdivuje Pasternakův *Glejt* (Ochranaja gramota, 1929–1930), i když připouští, že jeho umělecká kvalita je nižší než prózy *Malá Luversová* (Detstvo Ljuvers, 1922). Pro neznalé může být šokující stať „Magičeskij realizm“, v níž A. Bém v návaznosti na Sergeje Šaršuna a žurnalistu Edmonda Jaloux (L'Esprit des Livres, Nouvelles Littéraires, 7. 11. 1931) posuzuje pojem „magický realismus“, jímž kritické charakterizují novou vlnu ruských emigrantských autorů (Sirin, Gozdanov, Berberovová, Odojevcevo-ová). A. Bém ukazuje na duchovní vyprázdněnost této literatury a v tom se projevuje jako tradicionalista a racionalista: tzv. sovětská literatura, i když je méně esteticky hodnotná než ruská klasika, vždy čímsi vzrušuje, zatímco emigrantská nechává člověka chladným, neboť „vsjakij otryv ot žizni dlja iskusstva gubitelen.“ (s. 112). Pojem „magický realismus“ je podle Béma naštěstí jen label, nálepka („etiketka“), která se „přilepila“ na emigrantskou literaturu a která nevystihuje její rozmanitost a složitost. Je to názor zajímavý zejména ve vztahu k obrovské konjunktuře tohoto pojmu a literatury takto označované po zjevení „hispanoamerického literárního zázraku“. Hluboká je stať o Turgeněvi (*Mysli o Turgeneve*, 1933), v níž je patrný Bémův příklon k psychologickým metodám. Autor nově pročítající tohoto ruského klasika odpovídá na otázku, proč se Turgeněv tak málo čte: byl totiž pokládán za autora společenské povídky a románů a zatím to byl „nejsmutnější ruský spisovatel“ a mistr intimních témat, který za společenskými motivy skrýval osudový strach ze štěstí.

A. Bém v sérii studií o soudobé literatuře brilantně postihl posun od estetické funkce umění k funkci noetické: tím také vysvětluje popularitu, již se v Evropě těší sovětská literatura, byť stojí — podle něho — podstatně níže než ruská klasika, která se již ve světě prosadila. Je k sovětským autorům nesmlouvavě kritický (M. Gorkij, M. Šagiňanová aj.), ale vidí i kvalitu (L. Leonov, K. Fedin, J. Oleša aj.). Odsuzuje nemorálnost některých sovětských spisovatelů a konstatuje hořký fakt, že ruská literatura ztrácí světovost (1933). V dalším listě však hledá důvody její světové popularity (například si všiml, jak v pražské tramvaji čte mladá dělnice český překlad — Mathesiův — román *Taškent* — chlebové město [město chleba] od A. Něvérova; rus. 1923, čes. 1925). Ukazuje, že určité snížení kultury a kulturnosti je charakteristické pro každou revoluční situaci a že současné literatuře se podařilo udržet spojení se životem Ruska a s jeho literární tradicí (srovnává tuto situaci s vpádem raznočinců do ruské klasiky; ti sice dočasně snížili její estetickou hodnotu, ale současně do ní vnesli čerstvý materiál, který nakonec vedl k jejímu vzestupu: „Ja ponimaju, čto moj vyvod možet pokazat'sja nezasluzennym uprekom emigrantskoj literature, o jeje dostoinstvach i nedostatkach nado govorit' otdel'no. Sejčas chočetsja tol'ko končit' nadeždoj, čto ne vse ješčte poterjano, čto russkaja literatura tol'ko vremenno terjajet mirovoje značenie. Jeje vozroždenije pridet s vossojedinenijem dvuch jeje raz' jedinennych sejčas častej — literatury emigrantskoj i literatury sovjetskoj. Na toj i drugoj ležit ogromnyj dolg — sochranit' žiznennuju pravdu i chudožestvennuju silu russkoj klassičeskoj literatury“ (psáno v Praze, publ. 1933).

A. Bém měl však také cit pro ideologická nebezpečí, která v SSSR hrozí ruské literatuře (stati o sjezdu sovětských spisovatelů) a správně odhadl politikaření a zneužívání literatury

(propagandistické cesty sovětských spisovatelů na Západ ve 30. letech v souvislosti s polarizací politické situace, nástupem fašismu a růstem moci a mezinárodního vlivu SSSR). V sarkastické kritice *Pozvánka do přípravky (Priglašenije v podgotovitel'nyj klass, 1938)* Ilči Fadějevovu pražskou přednášku o sovětské literatuře: připadal mu jako lektor v lidových kursech v předrevoluční ruské provincii. Závěr glosy je burcuující: jak dlouho ještě nebude Evropa chápat, oč v SSSR ve skutečnosti běží?

Vydání Bémových Listů o literatuře očekává pravděpodobně značný mezinárodní ohlas; snad se editorky a všichni, kteří se na publikování svazku podíleli, dočkají ocenění i od kritiků v Bémově vlasti, Rusku, které k zahraničním rusistům, zejména těm, kteří žili a žijí na území jeho bývalých satelitů, zájmem a uznáním nikdy neplývalo. Svazek by si zasloužil — alespoň výběrově — i český překlad.

Ivo Pospišil

Postmodernismus ve střední a východní Evropě

Postmodernism in Literature and Culture of Central and Eastern Europe. Presented at an International Conference Organised by University of Silesia, Ustroń, 15–19 November, 1993. Edited by Halina Janaszek–Ivaničková and Douwe Fokkema, Śląsk, Katowice 1996, 339 stran.

V anglické verzi vyšel sborník referátů z konference pořádané před více než třemi roky univerzitou v Katovicích a Mezinárodní komparatistickou asociací. Editoři uspořádali jednotlivé texty do čtyř oddílů; nevyhnuli se ovšem tomu, že některé studie tematicky „přetékají“. Schematické rozdělení na tematiku „obecnou“ (General Discussion), regionální a národní (Regional and National Representation), zvláštní aspekty a individuální případy (Specific Aspects and Individual Cases of Postmodernism) a kontext (The Context of Postmodernism) je jen konvenční a v některých případech ne zcela nevhovuje. Ve čtvrtém okruhu se ocitly příspěvky, s nimiž si asi editoři nevěděli příliš rady.

Obecný oddíl uvádí stať utrechtského profesora Douwe Fokkemy, který již v 60. letech zaujal studii o vlivu sovětské literární vědy v Číně. V 80. letech byl editorem (spolu s Hansem Bertensem) svazku *Approaching Postmodernism* (Benjamins, Amsterdam and Philadelphia 1986), připravuje se vydání dvousvazkové postmodernistické antologie (*Postmodernism, 2 vols.*, Benjamins, Amsterdam and Philadelphia). Fokkemovo pojetí postmodernismu vychází z existence několika postmodernistických vrstev: jejich počátek vidí v USA (což je do značné míry i terminologicky opodstatněné), sleduje však také odlišný přístup v západní Evropě a zejména to, co se vytvořilo v tzv. postkomunistických zemích, kde bere v úvahu jinou výchozí situaci. Jinak řečeno: Fokkema příliš nepřijímá postmodernismus jako kompaktní, kontinuální jev, ale jako různorodé jevy, které se v lecčems podstatně liší právě vzhledem k literárnímu „podloží“. Neviděl bych to tak dramaticky: i když tu jsou rozdíly v pojetí kultury americké a evropské, jde přece jen o celek euroamerické kultury, jinak řečeno o evropskou kulturu přenesenou na americkou půdu a zde modifikovanou. Podobně mi připadá umělé ostře rozlišovat země střední a východní Evropy a Evropy západní. I kdyby byla pravda, že státně, mocensky a ideologicky využívaný marxismus vytvořil v těchto zemích jinou situaci, nemyslím, že by kultura byla natolik povrchovým útvarům, který by tím mohl být do důsledků zasažen, zvláště když si uvědomíme, že marxismus v jeho autentické podobě je plodem evropského myšlení a je běžnou součástí výukových programů filozofie na celém světě. Ono Fokkemovo trojhranné rozlišení se mi jeví jako příliš schematické: hloubkové sondy do konkrétních národních literatur — řada stať sborníku to doložila — by ukázaly, že rozlišovací linie tak nevedou: existuje přece rozdíl mezi postmoderními projevy české a polské literatury a řecké literatury bulharské nebo ruské, zatímco blízkost je zřejmá spíše podle komparatistických zónových komplexů (jaký je asi rozdíl mezi českým a rakouským postmodernismem?) Horizontální, resp. syntagmatický pohled by bylo nutno doplnit pohledem vertikálním (paradigmatickým). Fokkemovu studii lze ocenit jako precizní sledování geneze jevu; méně již jako obecnou morfologickou analýzu jeho konkrétních projevů.